

УДК 339.97

ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Іксарова Н. О., кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету

Іксарова Н. О. Проблеми подолання наслідків світової фінансової кризи в Україні.

У статті оцінено вплив світових економічних рецесій на динаміку зовнішньої торгівлі України. Аналіз динаміки експорту та імпорту засвідчив, що Україна нині істотно залежить від кон'юнктури зовнішніх ринків, в результаті чого відчуває на собі нищівний вплив глобальних економічних потрясінь. Виявлено, що у 1998 – 1999 рр., коли країна зіткнулася з першою за часи незалежності кризою, ступінь залежності від зовнішніх ринків був не настільки критичним, що обумовило швидкі темпи посткризового відновлення. Втім, вже у 2008 – 2009 рр. рівень взаємодії з зарубіжними партнерами та міжнародними інституціями став набагато вищим, що призвело до посилення впливу світової фінансової кризи на економіку країни. Виявлено, що кризові явища негативно вплинули на динаміку зовнішньої торгівлі як товарами, так і послугами, втім для нематеріальної сфери рівень загроз був меншим, оскільки в умовах погіршення фінансового стану підприємств попит на ділові послуги, і на зовнішніх ринках в тому числі, мав тенденцію до зростання. У статті доведено, що держава об'єктивно не має сьогодні можливостей для реалізації заходів подолання негативних наслідків світової фінансової кризи, тому відповідні заходи мають бути реалізовані як на макро-, так і на мікрорівні. З огляду на це, обґрунтовано доцільність посилення взаємодії між вітчизняними підприємствами, зокрема шляхом створення галузевих та регіональних кластерних об'єднань. Окрім цього, запропоновано формування програми пільгового оподаткування підприємств, що в умовах кризи не здійснюватимуть скорочення працівників. Реалізація даної пропозиції дозволить уникнути зростання державних витрат, та сприятиме підтримці підприємств торгівлі.

Iksarova N. Problems aftermath of the global financial crisis in Ukraine.

This paper evaluates the impact of global economic recessions on the dynamics of foreign trade in Ukraine. The analysis of exports and imports has shown that Ukraine is now essentially depends on the external markets, resulting devastating impact of global economic turmoil on its economy. It is revealed that in 1998-1999 's, when the independent country faced its first crisis, the degree of dependence on foreign markets was not so critical, that caused the rapid post-crisis recovery. However, already in the 2008-2009 level of cooperation with foreign partners and international institutions was much higher, leading to the growth of the impact of the global financial crisis on the economy. The crisis had a negative impact on the dynamics of foreign trade in both goods and services, however in intangible sphere threat level was lower, as in the deterioration of the financial situation of enterprises demand for business services tended to growth. The article proves that the state is not objectively able to implement measures to mitigate the negative effects of the global financial crisis, so the appropriate measures should be implemented at both the macro- and at the micro level. According to that, the strengthening of cooperation between national enterprises, in particular through the creation of sectoral and regional cluster organizations is proposed. In addition, formation of preferential taxation program for companies that doesn't carry out layoffs under crisis conditions is proposed.

Implementation of this proposal will prevent the growth of government spending, and at the same time will support trade companies.

Иксарова Н. А. Проблемы преодоления последствий мирового финансового кризиса в Украине.

В статье оценено влияние мировых экономических рецессий на динамику внешней торговли Украины. Анализ динамики экспорта и импорта показал, что Украина сейчас существенно зависит от конъюнктуры внешних рынков, в результате чего испытывает на себе сокрушительное влияние глобальных экономических потрясений. Выявлено, что в 1998 - 1999 гг., когда страна столкнулась с первым за время независимостью кризисом, степень зависимости от внешних рынков была не столь критической, что обусловило быстрые темпы посткризисного восстановления. Впрочем, уже в 2008 - 2009 гг. уровень взаимодействия с зарубежными партнерами и международными организациями стал намного выше, что привело к усилению влияния мирового финансового кризиса на экономику страны. Выявлено, что кризисные явления негативно повлияли на динамику внешней торговли как товарами, так и услугами, причем, для нематериальной сферы уровень угроз был меньше, поскольку в условиях ухудшения финансового состояния предприятий спрос на деловые услуги, и на внешних рынках в том числе, имел тенденцию к повышению. В статье доказано, что государство объективно не имеет сегодня возможностей для реализации мероприятий по преодолению негативных последствий мирового финансового кризиса, поэтому соответствующие меры должны быть реализованы как на макро-, так и на микроуровне. Учитывая это, обоснована целесообразность усиления взаимодействия между отечественными предприятиями, в частности путем создания отраслевых и региональных кластерных объединений. Кроме этого, предложено формирование программы льготного налогообложения предприятий, которые в условиях кризиса не осуществляют сокращения работников. Реализация данного предложения позволит избежать роста государственных расходов, и будет способствовать поддержке предприятий торговли.

Постановка проблеми. Нинішній етап розвитку світового господарства характеризується істотною взаємозалежністю країн, що пов'язано з динамічним розвитком кредитно-фінансових, інвестиційних та зовнішньоторговельних відносин. У таких умовах економічні проблеми, з якими стикається хоча б одна з країн, опосередковано впливають на розвиток країн-партнерів, що, за умови неготовності до протистояння зовнішнім загрозам, призводить до розширення масштабів кризи та її перетворення з локальної на глобальну.

Особливо вразливими до проявів кризи є країни, які є надміру залежними від кон'юнктури зовнішніх ринків. До таких країн нині належить і Україна, експорт якої у 2012 р. складав 38,4% ВВП, а імпорт – 47,4% [1]. Динаміка показників економічного розвитку України свідчить про те, що здороження імпорту та падіння попиту на експортну продукцію в умовах світової економічної кризи справили нищівний вплив на діяльність вітчизняних підприємств, що вказує на необхідність дослідження проблем протидії кризовим явищам та формування дієвих механізмів запобігання зовнішнім загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впливу світових криз на економічний розвиток України досліджували такі вчені-економісти як Б.М. Данилишин, М.Х. Жуков, Т.М. Мельник, М.І. Крупка, О.М. Невелєв, О.І. Амоша, С.М. Василенко, С.Г. Галуза, К.Д. Гурова. Вплив кризових явищ на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі досліджували такі науковці як А.А. Мазаракі, Л.П. Кудирко, Є.В. Савельєв, В.Р. Корецький, О.І. Дацій, Втім більшість досліджень зосереджені сьогодні на оцінці впливу кризи на економіку України та визначенні важелів їх подолання на макрорівні. У той самий час недостатньо дослідженими залишаються механізми запобігання та протидії зовнішнім загрозам, і зокрема, напрями нівелювання впливу кризових явищ на діяльність вітчизняних підприємств.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів нівелювання впливу світової фінансової кризи на національне господарство в цілому, та на діяльність українських підприємств зокрема.

Викладення основного матеріалу дослідження. За часи незалежності Україна стикнулася із двома серйозними економічними кризами, що знайшло відображення у динаміці показників економічного розвитку та зовнішньої торгівлі. Втім, якщо після кризи 1998–1999 рр., внаслідок сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури, країна відновилася досить швидко, наслідки світової рецесії 2008–2009 років більшість українських підприємств відчувають і досі. Відновленню після кризи 1998 – 1999 рр. сприяло те, що більшість споживачів всередині України на той час все ще орієнтувалися на придбання вітчизняних товарів, що обумовило існування попиту на продукцію вітчизняних компаній та дозволило їм досить швидко повернутися до звичних умов функціонування. Проте, з розвитком кредитування споживчих потреб та за відсутності істотних змін у структурі виробництва, вітчизняні споживачі переорієнтувалися на купівлю імпортової продукції, що, в умовах низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів на зовнішньому ринку, призвело до занепаду вітчизняного бізнесу. Починаючи з 2005 р. обсяги імпорту товарів переважили обсяги експорту, що зумовило формування від'ємного балансу торгівлі товарами (табл. 1).

Таблиця 1 - Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі товарами у 1997 – 2012 рр.

млн. дол. США

Рік	1997	1998	1999	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Експорт											
Всього	14231,9	12637,4	11581,6	14572,5	34228,4	49296,1	66967,3	39695,7	51405,2	68394,2	68809,8
Країни СНД	5536,3	4170,8	3210,1	4459,7	10531,1	18087,0	23166,3	13472,9	18740,6	26177,0	25302,6
Інші країни світу	8695,6	8438,6	8371,5	10112,8	23697,3	31209,1	43801,0	26222,8	32664,6	42217,2	43507,2
Європа	3675,3	3993,0	3790,2	4680,2	10881,4	14773,8	19732,8	10264,5	13829,6	18442,4	17424,0
Країни ЄС	3483,2	3855,5	3647,3	4561,0	10233,4	13916,4	18129,5	9499,3	13051,9	17970,0	17081,3
Азія	3878,6	3028,5	3225,9	3475,7	8576,9	10881,6	15887,0	12131,7	13715,4	17737,8	17676,8
Африка	472,4	562,0	617,1	731,5	2393,9	2792,0	3902,4	2627,8	3018,7	3344,2	5638,2
Америка	652,5	865,4	692,4	1217,5	1831,2	2686,3	4144,0	1124,2	2000,0	2552,3	2607,3
Австралія і Океанія	16,8	17,4	45,1	7,0	13,7	15,7	64,0	21,6	28,4	29,8	50,9
Інші	–	0,3	0,8	0,9	0,2	59,7	70,8	53,0	72,5	110,7	110,0
Імпорт											
Всього	17128,0	14675,6	11846,1	13956,0	36136,3	60618,0	85535,3	45433,1	60742,2	82608,2	84658,1
Країни СНД	9871,7	7889,2	6737,2	8029,6	16988,3	25469,3	33377,8	19692,6	26697,4	37212,4	34452,6
Інші країни світу	7256,3	6786,4	5108,9	5926,4	19148,0	35148,7	52157,5	25740,5	34044,8	45395,8	50205,5
Європа	5451,6	4998,5	3547,4	4311,5	12666,4	23048,9	30477,0	16233,8	20004,5	27065,9	27556,0
Країни ЄС	5247,1	4829,5	3452,5	4039,3	12191,9	22218,7	28868,4	15392,7	19101,2	25752,9	26156,4
Азія	844,9	886,9	762,7	842,3	4685,5	9042,2	15497,7	6538,6	10023,3	13279,9	17132,7
Африка	136,8	118,7	157,8	136,4	426,2	673,1	1559,1	617,6	874,4	940,6	851,3
Америка	797,9	755,5	588,4	581,4	1265,5	2255,4	4190,6	2197,9	2879,4	3913,9	4453,2
Австралія і Океанія	22,0	20,9	27,2	54,7	103,9	128,4	431,7	149,4	261,4	194,0	195,7
Інші	3,1	5,9	25,4	0,1	0,5	0,7	1,4	3,2	1,8	1,5	16,6

Джерело:[2]

Дані табл. 1. свідчать, що світова криза 2008 – 2009 рр. мала істотний негативний вплив на динаміку зовнішньої торгівлі. Експорт товарів істотно скоротився, що

відбувалося, перш за все, через зменшення продажів металів, оскільки зовнішній попит різко скоротився на фоні згорання інвестиційних проектів у розвинених країнах. Оскільки структурні зміни протягом кризового 2009 р. здійснені не були, поступове відновлення зовнішньої торгівлі в 2010 р. відбувалося за рахунок відновлення експорту відповідних категорій товарів.

Основними торговельними партнерами України є СНД та країни ЄС. Причому частка СНД в зовнішній торгівлі України невинно скорочується. Це відбувається на фоні збільшення частки країн ЄС та, останніми роками, Азії в зовнішній торгівлі України. Необхідно зауважити, що Україна протягом усього періоду спостереження була нетто-імпортером в торгівлі з країнами СНД, передусім, через істотні обсяги імпорту енергоносіїв, а з 2005 р. і нетто-імпортером у торгівлі з країнами ЄС на фоні збільшення попиту на товари тривалого споживання та обладнання. Додатне сальдо в торгівлі товарами склалося з країнами Африки та Азії внаслідок високого експорту металів та продукції сільського господарства[3].

Необхідно зауважити, що однією з ключових проблем України є на сьогодні структура торгівлі товарами, у якій за останні 15 років істотних позитивних зрушень не спостерігалось. Занепокоєння викликає те, що країна не лише експортує, але й імпортує продукцію для проміжного споживання – нині вітчизняні компанії для виготовлення товарів використовують зарубіжну сировину, матеріали та комплектуючі, що обумовлює подвійну залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків (як щодо збуту, так і щодо забезпечення виробничих потреб). За такої залежності країни від зарубіжних партнерів говорити про дієві механізми захисту національних інтересів насправді досить важко, тому питання мінімізації ризиків перетворюється на завдання кожного окремого підприємства. Укладання довгострокових контрактів, використання механізмів страхування відповідальності, диверсифікація джерел збуту та постачання – це ті заходи, які мають вживати вітчизняні компанії з метою протидії зовнішнім загрозам.

Незважаючи на те, що лівову частку в зовнішній торгівлі України займають товари, частка послуг в експорті та імпорті послідовно зростала на фоні загальної тенденції збільшення ролі сектору послуг в економіці країни (табл. 2.). Динаміка зовнішньої торгівлі послугами була менш схильною до впливу світових економічних криз. Це пов'язано з тим, що у структурі зовнішньої торгівлі послугами переважають транспортні послуги та фінансові послуги, попит на які залишається більш-менш стабільним навіть в умовах світової кризи. В експорті послуг основними партнерами все ще залишаються країни СНД, зокрема Росія, що можна пояснити ціновими перевагами українських постачальників послуг. У порівнянні з російськими, тарифи вітчизняних підприємств (навіть тих, що працюють під одним брендом) є у 1,5-2 рази нижчими, що обумовлює попит на спеціалістів з України. В той самий час в імпорті послуг спостерігається переважання країн ЄС, на які припадає 45,37% імпорту станом на кінець 2012 р. Це пояснюють як істотним товарообігом з країнами ЄС, а, отже, і попитом на супутні послуги, так і затребуваністю туристичних послуг цих країн.

Проблемою України на сьогодні є низький ступінь ефективної взаємодії влади та бізнесу. У результаті високого рівня тінізації економіки держава недоотримає значні фінансові ресурси, і, як наслідок, неспроможна забезпечити підприємствам дієву підтримку та захист[4]. Необхідність наповнення бюджету та виконання державою своїх функцій щодо регулювання економіки спричиняє посилення тиску на бізнес, що в результаті призводить до протилежних наслідків – а саме до зростання кількості тіньових операцій. За існування такого «замкнутого кола» говорити про макроекономічний механізм протидії кризовим явищам досить важко, тому основними дійовими особами, задіяними у посткризовому відновленні, мають стати саме представники бізнесу.

Одним з напрямів виходу з ситуації, яка склалася, можна назвати переорієнтацію підприємств із взаємодії з зарубіжними контрагентами та співпрацю з вітчизняними партнерами. Зважаючи на те, що і в структурі експорту, і в структурі імпорту

переважають товари проміжного споживання, вітчизняним підприємствам необхідно лише знайти одне одного. Взаємодія компаній на національному рівні дозволить знизити рівень залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків, і таким чином наслідки зовнішніх шоків стануть для вітчизняних компаній менш відчутними.

Таблиця 2 - Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі послугами у 1997 – 2012 рр.

млн. дол. США

Рік	1997	1998	1999	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Експорт											
Всього	4738,4	3819,8	3613,9	3486,8	6134,7	9038,9	11741,3	9598,3	11759,4	13792,2	13599,1
Країни СНД	3328,7	2346,7	2248,0	2136,8	2815,5	3666,3	4245,5	3826,6	5609,6	6243,0	6029,0
Інші країни світу	1409,7	1473,1	1365,9	1350,0	3319,2	5372,6	7495,8	5771,7	6149,8	7549,2	7570,1
Європа	832,5	856,3	781,9	778,2	1870,4	3154,1	4176,4	2936,1	3298,5	4103,7	4027,3
Країни ЄС	789,9	811,1	766,5	771,7	1766,4	2979,7	4066,3	3020,5	3188,7	3609,8	3841,3
Азія	303,1	291,4	284,2	267,1	593,1	939,0	1380,5	1162,4	1072,2	1187,4	1331,1
Африка	32,0	48,1	38,5	28,4	72,2	125,9	203,1	164,4	152,9	166,5	183,1
Америка	198,8	216,5	169,0	186,3	476,8	793,1	1247,2	1117,5	1235,7	1483,5	1513,9
Австралія і Океанія	2,2	2,2	2,5	1,5	6,9	16,4	26,4	31,3	40,8	136,2	233,8
Інші	41,1	58,6	89,8	88,5	299,8	344,1	462,2	360,0	349,7	471,9	280,9
Імпорт											
Всього	1418,3	1430,9	1113,2	1150,9	2935,0	4980,6	6468,0	5173,5	5447,7	6235,2	6736,1
Країни СНД	397,0	364,8	234,2	213,2	509,3	799,8	1058,0	787,2	939,8	1173,3	1251,2
Інші країни світу	1021,3	1066,1	879,0	937,7	2425,7	4180,8	5410,0	4386,3	4507,9	5061,9	5484,9
Європа	388,4	465,2	341,3	400,9	1220,2	2402,1	3488,9	2640,2	2420,9	2813,9	3055,9
Країни ЄС	302,3	379,0	321,2	375,4	1298,6	2596,5	3836,8	3042,0	3023,5	3394,9	3698,9
Азія	87,0	67,8	76,0	68,0	462,5	745,5	1156,7	1038,8	1223,0	1402,0	1577,5
Африка	33,0	6,4	5,1	6,1	28,7	61,9	87,0	43,2	45,0	36,5	37,6
Америка	315,2	321,6	285,7	290,6	391,7	574,7	570,4	450,4	571,0	572,0	510,0
Австралія і Океанія	7,1	1,4	1,7	1,0	1,7	2,7	4,9	7,2	8,0	10,2	6,7
Інші	190,6	203,7	169,2	171,1	320,9	393,9	102,1	206,5	240,0	227,3	297,2

Джерело:[2]

Позитивний вплив на результати посткризового відновлення вітчизняного бізнесу може справити формування кластерних утворень. Звичайно, для реалізації даної ініціативи необхідно створити нормативно-правову базу для їх формування та функціонування, втім за умови вжиття державними відомствами відповідних заходів, кластеризація економіки може стати інструментом розвитку української економіки.

Кластеризація є дієвим інструментом розвитку депресивних регіонів та засобом підтримки цілих галузей в економічно розвинутих країнах. Досвід свідчить, що навіть без створення для учасників кластеру пільгових умов ведення бізнесу, об'єднання суб'єктів господарювання дозволяє мінімізувати витрати, підвищити конкурентоспроможність продукції, впровадити нові технології та розширити коло партнерів. Досягнення зазначених цілей дозволить підприємствам істотно посилити власні позиції на внутрішньому ринку та протистояти впливу зовнішніх шоків.

Необхідно відмітити, що посиленню негативного впливу світової фінансової кризи на економіку країни сприяє реалізації антикризових дій на підприємстві. Зокрема, для мінімізації витрат компанії починають переорієнтовуватися на дешевшу сировину, що призводить до погіршення якості продукції, і, відповідно, зниження попиту на неї. Окрім цього зазвичай на кризовий період припадає масове скорочення працівників, що, по-

перше, обумовлює зростання державних витрат на їх утримання, і, по-друге, призводить до зниження платоспроможного попиту в країні. На наш погляд, уряду України доцільно запропонувати підприємствам податкові пільги за умови збереження робочих місць, оскільки це дозволить забезпечити принаймні мінімізувати втрати торговельних підприємств, що зазвичай найбільше страждають від кризових явищ.

Таким чином, здійснений аналіз дозволив констатувати, що Україна, як держава, що істотно залежить від кон'юнктури зовнішніх ринків, у значній мірі схильна до зовнішніх шоків та потрясінь. На сьогодні у країні не створено дієвих інструментів ані для протидії наслідкам кризи, ані для запобігання їх впливу у майбутньому. Окрім цього, в умовах, що склалися, держава не має реальної змоги захистити українських підприємців, що обумовлює необхідність формування засад взаємодії влади та бізнесу щодо вирішення гострих економічних проблем.

Проблемою України на сьогодні є висока залежність як від поставок імпортного обладнання, комплектуючих та сировини, так і від попиту на її продукцію, переважно сировину та напівфабрикати, на зовнішніх ринках. У таких умовах дій держави може виявитися недостатньо для подолання наслідків кризи, тому заходи щодо економічного відновлення повинні реалізуватися і на самих підприємствах.

До ключових напрямів подолання кризових явищ та недопущення подальшого регресу можна віднести посилення взаємодії між вітчизняними підприємствами, і зокрема, створення галузевих та регіональних кластерних утворень. Окрім цього, доцільним видається запровадження практики податкового стимулювання тих підприємств, які в умовах кризи не здійснюють звільнення працівників, перекладаючи витрати на їх утримання на державу. На нашу думку, за умови вжиття підприємствами та державою вчасних та адекватних дій, наслідки негативного впливу зовнішніх шоків на економіку України у майбутньому можна мінімізувати.

Список використаних джерел

1. UNCTAD statistics [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org>.
2. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
3. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період. - К.: НІСД, 2011. – 72 с.
4. Мельник Т.М. Протидія тінізації у зовнішньоекономічному секторі України / Т. М. Мельник, Т. Л. Вишинська // Актуальні проблеми економіки. - 2013. - № 5. - С. 95-107.
5. Кудирко Л. П. Міжнародні торговельні мережі в процесах концентрації на продуктовому ринку (FMCG) України/ Л. П. Кудирко, І. М. Севрук // БІЗНЕСІНФОРМ — 2013. - № 8. - С. 56-60.

Ключові слова: світова фінансова криза, зовнішня торгівля, зовнішні загрози, кластеризація, державна підтримка.

Ключевые слова: мировой финансовый кризис, внешняя торговля, внешние угрозы, кластеризация, государственная поддержка.

Keywords: global financial crisis, foreign trade, external threats, clustering, government support.